

הפקולטה לחינוך מוזיקאלי - מכללת לוינסקי לחינוך

תכנית קונצרטים

סיפור

חוברת למורה

כתיבה ועריכה: ד"ר דן שגיב

L' Orfeo – by Claudio Monteverdi

האופרה "אורפאוס" – מאת קלאודיו מונטוורדי

טוקטה - האוברטורה לאופרה

רקע ליצירה:

האופרה "אורפאוס" שנכתבה בידי המלחין האיטלקי קלאודיו מונטוורדי (1567-1643), נחשבת לאופרה הראשונה בתולדות המוזיקה המערבית. יצירה זו מזכירה באופייה את האופרות האיטלקיות המוכרות היטב מתקופת הבארוק ומתקופות מאוחרות יותר, אך רמת הגיבוש של הז'אנר עדין הייתה ראשונית. האופרה נשענה על ז'אנרים כליים וקוליים שהיו מקובלים בימי סוף הרנסנס ותחילת הבארוק (המדריגלים, טכניקת הרציטיטיב, ריקודים עממיים, ז'אנר הפסטורל ועוד), כשהשאיפה המוצהרת היא ליצור ז'אנר רחב יריעה מבחינה דרמטית ועשיר בגוונים מוזיקאליים. במרכז הדרמה עמד הקול האנושי היחיד, שהיה לסוג של אידיאל אסתטי בימי סוף הרנסנס וראשית הבארוק ("המונודיה"). מונטוורדי היה לגדול המלחינים של ראשית הבארוק, כשהוביל בנחישות אל עבר ה"סקונדה פרקטיקה", בה ניתן משקל סגולי רחב יותר למשמעותו של הטקסט והשפעתו על מהלכו של הלחן המוזיקלי.

האופרה בוצעה לראשונה במנטואה (נסיכות איטלקית) בשנת 1607, ואין זו הפעם הראשונה או האחרונה שמלחיני הבארוק עסקו במיתוס של אורפאוס (נכתבו 62 גרסאות שונות לסיפור זה לאורך המאה ה-17). המלחין פרי הקדים את מונטוורדי בעיסוק במיתוס זה במסגרת השאיפה ליצור דרמה מוזיקאלית רחבת היקף, אך מרבית יצירתו נכתבה בסגנון רציטיטיבי ומינימליסטי. מונטוורדי לעומתו, העלה הפקה צבעונית שנכחו בה 40 נגנים מכל משפחות הכלים, ומלבד קטעי השירה נוגנו 26 קטעי תזמורת קצרים, לרבות הטוקטה המפורסמת שפותחת את האופרה. ככל הנראה בהצגת הבכורה שהועלתה בפני נסיך מנטואה, נכחו בקהל הרבה פחות צופים מאשר אומנים מציגים. איש לא היה מורגל באותה עת בהפקה דרמטית בסדר גודל שכזה.

המיתוס של אורפאוס, בין יתר המסרים האנושיים שעולים בו, בוחן את כוחה של המוזיקה ויכולתה של זו לשנות סדרי עולם וטבע. אורפאוס, שהיה בחלקו בן תמותה (נסיך תראקיה) ובחלקו בנה של אחת המוזות, היה בעל יכולת מוזיקאלית יוצאת מגדר הרגיל שאף עלתה על יכולותיהם של האלים. בראשית האופרה אורפאוס נישא לאורדיצ'ה אהובתו. זמן קצר לאחר החתונה, כשטיילה הכלה עם נערותיה באחו הכיש אותה נחש והיא מתה. צערו של אורפאוס היה קשה מנשוא, ועל כן החליט לרדת אל ארץ המתים ולהעלות משם את אורדיצ'ה. בירידתו אל השאול הצליח להקסים את אל השאול האדס (או נפטון), ולהרדים את שומר הסף ביופי נגינתו. התנאי היחיד שיציבו לו האלים, עת

יבקש לקחת אתנו את אורדיציה בחזרה אתנו, הוא שלא יביט אחורנית ולא יסתכל בה בלכתה עד שיגיעו אל העולם העליון. אורפיאוס לא התאפק והסב את פניו אל עבר אהובתו, וברגע שראה אותה, היא נמוגה כעשן ואבדה. בייאושו כי רב, ניסה לרוץ בעקבותיה, אך לא ניתן לו לעשות כן. הוא חזר לארץ החיים בגפו, אומלל וקודר.

למונטוורדי שני סיומים לאופרה זו, האחת על-פי הסיפור הקלאסי, ובשנייה אפולו, אל השמש והמוזיקה יורד מהשחקים ומעלה את אורפיאוס עמו בכדי להתבונן באורדיציה מרחפת בין השמיים לכוכבים. בדרך זו נבחר סוף פחות קודר. העיסוק הרב באורפיאוס במהלך המאה ה-17 מעלה סוגיה שהעסיקה רבים מן האומנים וההוגים – האמונה באומנויות ובכוחה של המוזיקה, ובקול האנושי במיוחד, כבעלי איכויות העשויות לשנות סדרי עולם. יחד עם זאת, הסיום הקלאסי, בו היצר האנושי עולה על הבלתי-אנושי (אורפיאוס נכנע לסקרנותו ומסתובב), מעיד על כך שעדין קיימת התובנה ביחס למוגבלותו של האדם אל מול יצריו ואל מול כוחות הטבע.

ניתוח מבנה היצירה והמוטיבים המרכזיים:

מבנה הפתיחה - משפט מוזיקאלי בעל 16 תיבות החוזר על עצמו שוב ושוב.

הטוקטה מנוגנת בחגיגות רבה, ומצלולה מבריק וחד כמנגינת לכת צבאית. למנגינה העיקרית אופי מובהק של תרועה. בתחילתה של היצירה נשמע מקצב מנוקד וחגיגי, ולכל המלודיה ניתן מנעד צלילי מצומצם וגבוה, תוך הדגש סטקטו עיקש. התזמור מאפשר את אותה חגיגות בזכות צלילי הדרון הנשמעים מכיוון כלי הנגינה הנמוכים בשילוב קונטרפונקט פשוט שמנוגן בכלים הגבוהים יותר. הדרון מכיוון למנעד קווינטה (רה-לה), והוא חוזר לכל אורכה של היצירה.

לרוב הפתיחה תנוגן שלוש פעמים, כשבכל חזרה יתווספו כלי נגינה נוספים. נהוג לפתוח בנגינתם של כלי הקשת, ולאחר מכן להוסיף את כלי הנשיפה ממתכת שמעניקים נופך רחב וחגיגי יותר לנגינת התרועות או לנגינת הדרון. בשל העובדה שמדובר בשלב מוקדם מאוד בכתיבה תזמורתית בתולדות המוזיקה, חלק גדול מההחלטות בדבר אופי הביצוע עדין פתוח לפרשנותם של הנגנים והמנצחים. בחלק מההוצאות ניתן עדין לראות את הוראותיו של מונטוורדי עצמו בדבר הצטרפותם של כלים כאלה או אחרים שהוא ביקש להכפיל או להוסיף.

הצעות לפעילות:

הפתיחה החגיגית מתוך האופרה מקדימה את **סצנת החתונה של אורפאוס ואורידיצ'ה**. זוהי הזדמנות לדון באופן שבו תולחן ותבוצע מוזיקה חגיגית, ולא רק כזו המיועדת לחתונות. ניתן להדגיש את העובדה שבמקרים רבים מוזיקה מסוג זה תולחן עבור נגני החצוצרה (או גם עבור כלי המתכת אחרים) בלווי תופים. בנוסף, המנעד יכול לרוב את הצלילים המודגשים של הסולם, לרוב בטיפוס בסולם מז'ורי, וללא כרומטיקה. המקצב יהיה קצר, מודגש ומנוקד, וכך מתאפשרת תחושה של חגיגות. ניתן להשמיע גם את מארש החתונה של מנדלסון לצורך השוואה. ניתן להדגיש בפני התלמידים את אופן הצגת המלודיה "החגיגית", תוך זיהוי המקצב החגיגי, ולהבחין בכך ביצירה. הנה לפניכם תווים של כמה תרועות צה"ליות חגיגות. ניתן להבחין במשותף בינם לבין המלודיה והמקצב של מונטוורדי:

2. תרועת הצדעה

3. תרועת כבוד

בנוסף לכך, מונטוורדי משתמש בפתיחה זו באחד האפקטים הידועים במוזיקה חגיגית – **התזמור המתגבר**. משמע, נגינת אותה מנגינה שוב ושוב, תוך כך שבכל "סיבוב" התזמור הולך ומתגבר, הולך ומתעבה. במקרה זה, הפתיחה מנוגנת בידי הכינורות תוך כך שמושמע **דרון** קבוע בכלי המתכת. בסיבוב השני כלי המתכת נוטלים את המנגינה ובסיבוב השלישי הם מנגנים יחדיו. הדרון אינו פוסק לאורך כל היצירה, ובכך נוצר כר חגיגי ודרמטי לנגינת המלודיה המלכותית.

ניתן לבקש מהתלמידים להבחין בשינויים בתזמור, ולזהות מהו השינוי שנוצר בכל פעם שהמנגינה חוזרת. אפקט ההתגברות חוזר על עצמו גם ביצירות אחרות. דוגמא מובהקת לכך היא ביצירתו של **פאול בן-חיים "תרועה לישראל"**. ביצירה ניתן לשמוע שילוב נוסף בין כתיבת מלודיה חגיגית לבין תזמור מתגבר. למעוניינים להעמיק, ניתן לפנות לאתר "צפונט", בו הועלו מגוון פעילויות הקשורות ליצירה "תרועה לישראל", וליצירות בעלות אופי חגיגי.

<http://sites.tzafonet.org.il/music2/httpssitesgooglecomatzafonetorgilmusic2/benhaim>

מושגים שחשוב להכיר בהקשר של יצירות מסוג זה:

פְּנִפְרָה (fanfare) - יצירה בה מודגשת תרועה חגיגית, תבוא לרוב כיצירה קצרה בעלת אופי מלכותי בדגש על כלי הנשיפה ממתכת. יצירות מוכרות – "פנפרה לאיש הפשוט" של קופלנד, פנפרה לתיאטרון החדש של סטרווניסקי, ומהמוזיקה הפופולארית – פנפרה לרוקי, מתוך פס הקול של הסרט.

- **אוסטינטו (ostinato)** - מהמילה האיטלקית- עקשן. חזרה עקשנית על תבנית מלודית אוריתמית.
- **נקודת עוגב (organ point)** - השהייה של צליל בס כשהקולות האחרים נעים מעליו לשם יצירת מתח.
- **דרון (Drone)** - מרווח המנוגן באופן קבוע לאורך יצירה, לרוב קווינטה. המרווח ינוגן בגובה קבוע.

פעילות בתנועה –

בהמשך תוכלו למצוא **ייצוג גראפי** המתייחס למלודיה מבחינת הגובה והמשך. בשלב הראשון כדאי לרשום את הייצוג על הלוח או לחלקו משוכפל על גבי דפים לתלמידים. ניתן **לחלק מטפחות**, ולבצע את אותה פעולה, אך לייצג בעזרת המטפחות אך ורק את הקצבים של היצירה ולהימנע מלנסות ולייצג גם את גובה הצליל.

ריקוד מעגל -

יש קושי רב בלנסות לעקוב אחר התרועות שמלוות את היצירה תוך התאמת תנועות הולמות, אך בהחלט ניתן **לעקוב בתנועה דווקא אחר הקו ההרמוני המיוצג בעזרת נגינת הדרון**. הדרון מנוגן שוב ושוב בידי כלי הנשיפה ממתכת, ובעקשנות רבה, לאורך כל אורכה של היצירה. הקו ההרמוני מודגש בכל פעמה ראשונה של תיבה (המשקל הוא 4 רבעים). נוכל בתנועה איטית להתייחס לקו ההרמוני של היצירה:

בפעם הראשונה שהמנגינה מנוגנת נעמוד על קו מעגל ונפנה פנימה. נדרוך במקום, כל פעם ברגל אחרת, בהתאם לתחילתה של תיבה. הצעדים יהיו קטנים, בהתאם לעוצמת הדרון.

בפעם השנייה שהמנגינה תנוגן, התזמור מתחיל כבר להיות יותר עוצמתי. נצעד בצעדים קטנים פנימה, שוב באיטיות, ובהתאם לדגשי הדרון בכל תחילתה של תיבה. נצעד 7 צעדים פנימה ואותם צעדים כלפי חוץ.

בפעם השלישית התזמור כבר יהיה עוצמתי מאוד. נפנה לקו מעגל, ונצעד זה אחר זה בצעדים גדולים וגבוהים, ולפי אותם דגשים בדיוק.

תזמור –

בדומה לריקוד המעגל, גם בתזמור נבקש להדגיש את נגינת הדרון, אך ניתן לעשות זאת תוך מעקב אחר המהלך הקצבי של המלודיה. להלן תמצאו את התזמור המלא (בקול אי ייצוג של המקצב המלודי ובקול ב' הדרון), אך כדאי ללמד את הכיתה כל קול בנפרד.

ראשית בעזרת תיפוף על הגוף (רצוי על הירך), לאחר מכן תרגול עם עם כלי נגינה אחד, ולבסוף **חלוקה לשתי קבוצות** וחלוקת כלי אחר לכל קבוצה. רצוי שכלי ההקשה שייצג את המלודיה יהיה קצר ומדויק בצלילו (מרקס, קסטנייטה, תיבה וכדומה), ואילו הדרון, כדאי שייצג בעזרת כלי עם יכולת הדהוד כמו תוף ג'מבה (עדיף) או שלישי. כדאי להיעזר בקבצי התרגול, כך שרמת הדיוק תהיה גבוהה יותר.

נגינה בחליליות, מטלפונים ופעמונים מלודיים:

לפניכם הפתיחה בהתאמה לנגינת חליליות פשוטה, ובסולם דו מז'ור. בקבצי התרגול תוכלו למצוא כמה מהירויות מתגברות בעבור פעילות זו. שימו לב שניתן לבצע את הקטע בכמה קולות, כשהקולות התחתונים יבצעו את הרמונית הדרון, והקול העליון את המנגינה. בעזרת מטלפונים ניתן להקיש את הרמוניית הדרון לנגינת החליליות, או רק למשמע רצועת הליווי:

L'ORFEO - By Monteverdi

The image displays a musical score for the piece 'L'ORFEO' by Monteverdi. It is arranged for Soprano Recorder and Soprano Recorder (S. Rec.). The score is divided into four systems, each with two staves. The first system is for the Soprano Recorder. The second and third systems are for the Soprano Recorder (S. Rec.). The fourth system is also for the Soprano Recorder (S. Rec.). The music is in 4/4 time and features a mix of melodic lines and harmonic accompaniment. The first system shows the beginning of the piece with a melodic line in the upper staff and a harmonic accompaniment in the lower staff. The second system starts at measure 8 and continues the melodic and harmonic lines. The third system starts at measure 15 and continues the melodic and harmonic lines. The fourth system starts at measure 22 and concludes the piece with a double bar line.

1000
1000
1000

4	3 3 3	X X X X X X	X 3 3 3	3 X X X X X	3 X X X X X	X X X X X	X X X X X
4	X X X X	X X X X X X	X	X X X X X X	X X X X X X	X X X X X	X X X X X
4	X X X X	X X X X X X	X	X X X X X X	X X X X X X	X X X X X	X X X X X
4	X X X X	X X X X X X	X	X X X X X X	X X X X X X	X X X X X	X X X X X

1000 - 1000 - 1000

Handwritten text: $\frac{1}{2} \text{CE} 110 - 01.277/c$

Handwritten text: 213"

Mf 7/1/44 +

1643-1867

Allegro vivo

The first system of the musical score consists of five staves. The top two staves are in treble clef, and the bottom three are in bass clef. The music is written in a key signature of two sharps (F# and C#) and a common time signature (C). The tempo is marked 'Allegro vivo'. The notation includes various note values, rests, and dynamic markings such as 'v' (forte) and 'n' (piano). There are also some slurs and phrasing marks.

Allegro vivo

The second system of the musical score consists of two staves, both in bass clef. The music is written in the same key signature and time signature as the first system. The notation includes chords, rhythmic patterns, and dynamic markings. The tempo is marked 'Allegro vivo'.

The third system of the musical score consists of four staves. The top two staves are in treble clef, and the bottom two are in bass clef. The music is written in the same key signature and time signature. The notation is more complex, featuring rapid passages, slurs, and dynamic markings. The tempo is marked 'Allegro vivo'.

The fourth system of the musical score consists of two staves, both in bass clef. The music is written in the same key signature and time signature. The notation includes chords, rhythmic patterns, and dynamic markings. The tempo is marked 'Allegro vivo'.

4

The first system of music consists of five staves. The top two staves are in treble clef, and the bottom three are in bass clef. The key signature has two sharps (F# and C#). The music features intricate rhythmic patterns, including sixteenth and thirty-second notes, with various dynamic markings such as *mf*, *ff*, and *v* (accents). The first staff has a '4' written above it. The bottom two staves appear to be a grand staff with a piano accompaniment, showing chords and rhythmic accompaniment.

The second system of music consists of five staves. The top four staves are in treble clef, and the bottom one is in bass clef. The key signature has two sharps. The music features a *rit.* (ritardando) marking. The top four staves have complex rhythmic patterns, while the bottom staff provides a piano accompaniment with chords and rhythmic accompaniment. The system concludes with a double bar line and a repeat sign.